

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Siyer Yayınları: 459

Tarih: 14

Eser Adı

Kudüs'ün Fethinin Mimarı
Nûreddin Mahmud Zengî
Hayatı ve Dönemi

Yazar

Abdulkadir Turan

Yayın Yönetmeni

Muhammed Ensar Sözgen

Editör

Ayşenur Sözgen

İç Tasarım

Mevlüt Sami Ertem

Kapak

Muhammed Onur Özçelikçi

Baskı

PLT Kağıt Matbaa Ajans Hizmetleri Sanayi ve Ticaret Limited Şirketi

İstasyon Mah. 1440 Sok. No:11-C/68

Küçükçekmece / İstanbul | Tel.: 0552 339 51 34

Sertifika No: 73787

1. Baskı: **Ekim 2024**

ISBN: **978-625-6248-58-8**

Nişancı Mah. Zekai Dede Sok. No:22 Eyüpsultan/İstanbul

Tel & Fax: (0212) 544 76 96 – (0212) 544 58 46 • **Wp Hattı:** (0546) 544 76 96

Sertifika No: 75458

www.siyerkitap.com | satis@siyeryayinlari.com

Kudüs'ün Fethinin Mimarı

NÜREDDİN MAHMUD ZENGÎ

Hayatı ve Dönemi

Abdulkadir TURAN

■ Dr. Abdulkadir Turan

1970 yılında doğdu. Lisans eğitimini Dicle Üniversitesi Eğitim Fakültesi Edebiyat Öğretmenliği Bölümünde tamamladıktan sonra, uzun yıllar edebiyat öğretmenliği yaptı. Eğitim alanında çok sayıda eser kaleme aldı. Yüksek lisansını Sakarya Üniversitesi'nde Sosyoloji Bölümü'nde Toplumsal Yapı ve Sosyal Değişim Analizleri alanında tamamladı. Tarih sahasında Haçlı Seferleri, Nûreddin Mahmud Zengî ve Selâhaddîn-i Eyyûbî Dönemleri üzerinde yoğunlaştı. Bu alanda çok sayıda çalışması yayımlandı. "Nûreddin Mahmud Zengî ve Devri" başlıklı doktora tez çalışmasını yine Sakarya Üniversitesi'nde tamamladı.

İÇİNDEKİLER

Takdim.....	9
Ön Söz	13
Giriş.....	17

Birinci Bölüm HALEP EMİRLİĞİ ÖNCESİ HAYATI

Doğum Tarihi ve Yeri	23
Künyesi ve Lakapları	24
Soyu.....	26
Çocukluk ve Gençlik Yılları.....	29

İkinci Bölüm DEVİRİNİN ASKERÎ VE SİYASÎ GELİŞMELERİ

Halep Emirliği Süreci (541-549/1146-1154).....	35
Halep ve Çevresinde Zengî İdaresinin Teşekkülü	36
Halep Yönetimini Elde Etmesi.....	51
Halep Yönetimini Elde Ettiğinde	
Çevredeki Yönetimlerin Durumu	57
Müslüman Yönetimler	58
Gayri Müslim Yönetimler	68
Seyfeddin Gazi Devri'ndeki Faaliyetleri	77
Urfa'nın İstilasını Engellemesi	79
Ba'lebek'in Düşmesi Karşısındaki Tutumu.....	83
Artah ve Çevresini Fethi	85
Seyfeddin Gazi ile Buluşması.....	85
Seyfeddin Gazi Karşısındaki Konumu.....	87
II. Haçlı Seferi'ndeki Yeri	87
'Urayma Kalesi'ni Fethi	95

Yağra Yenilgisi	97
Halep'te Dinî, Kültürel ve Sosyal Yaşama Yönelik Tutumu	100
Antakya Haçlılarını Yenilgiye Uğratması	102
Seyfeddin Gazi'nin Ölümünden Sonraki Faaliyetleri ve İktidarını Pekiştirmesi	110
Sincar'da Atabeglik Hazinesini Ele Geçirmesi ve Kardeşi Mevdûd'la İlişkilerini Düzenlemesi.....	110
I. Dimaşk Kuşatması.....	113
II. Joscelin'i Esir Alması.....	116
Dimaşk'ı Ele Geçirmesi ve Bağımsız Devlete Evrilme Süreci.....	120
II. Dimaşk Kuşatması	120
III. Dimaşk Kuşatması ve Dimaşk'ı Zaptı	133
Ba'lebek'i Teslim Alması	135
Diplomatik İlişkilerini Geliştirmesi	135
Dimaşk'ı Zaptının İçişleri Açısından Neticeleri.....	137
Dimaşk'ı Zaptından Sonra Haçlılara Yönelik İlk Akınları	140
Hârim'i Kuşatması.....	141
Banyas'ı Fethi ve Yakıp Terk Etmesi	143
Manuel'in Suriye'ye Saldırmasını Engellemesi	154
II. Kılıcarslan'ın Ülkesine Akın Düzenlemesi ve Haçlılarla Mütarekesi.....	161
Renaud'u Esir Alması.....	162
Hârim'i Yeniden Kuşatması.....	165
Müslüman Yönetimlerle İlişkileri	165
Mısır Siyasetine Müdahalesi ve Büyük Devlete Evrilme Süreci	173
Ordusunun I. Mısır Seferi ve Nüreddin Mahmud'un Hârim, Banyas, Müneytûrâ Kalelerini Fethi	177
Ordusunun İkinci Mısır Seferi ve Nüreddin Mahmud'un Sâfaysâ, 'Urayme Kalelerini Fethi	186
Menbic'deki İsyanı Sonlandırması.....	194
Mısır'a Hâkim Olması ve Haçlı-Bizans İttifakının Mısır'a Saldırması.....	195
Mısır'ı Ele Geçirmesinden Sonra Haçlılarla Mücadelesi.....	210
Mısır'daki Ordusunun Haçlılara Yönelik İlk Seferleri	214
I. Kerek-Şevbek Vakası.....	216
Trablus Kontluğu Akını	219

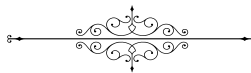
Ermeni Mleh'i Bizans ve Haçlılara Karşı Desteklemesi	221
Haçlıların Kendisine Karşı Haşhaşilerle İttifak Girişimi.....	223
II. Kerek-Şevbek Vakası ve Fâtîmî Yanlılarının	
Haçlılarla İşbirliği Yapması.....	224
Ca'ber Kalesi'ni Zaptı.....	228
Merkezî İdaresini Güçlendirmesi.....	229
Musul'u Merkezî İdareye Bağlaması	230
Mısır'ın Merkezî İdareyle Uyumunu İçin Faaliyetleri	239
Abbâsî Halifeleri ile İlişkileri	247
II. Kılıcarşan'la İlişkileri	252
Kudüs Siyaseti.....	256

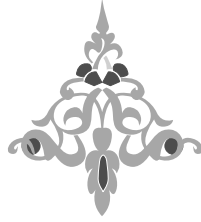
Üçüncü Bölüm VEFATİ VE ŞAHSİYETİ

Evlilikleri	266
Çocukları.....	268
Karakteri ve Yetenekleri.....	269
Dindarlığı.....	271
Gayri Müslim Tarihçilerin Dindarlığı ile İlgili Yaklaşımları	276
Dinî Bağları	279
Çevresindeki Âlimler	283
Hakkındaki Veli Algısı	287

Dördüncü Bölüm DEVLETİNİN EL DEĞİŞTİRMESİ

Yerine Oğlu el-Melikü's-Sâlih İsmâîl'in Seçilmesi	295
Selâhaddin'in Dımaşk'a Gelmesi	303
Halep ve Musul'un Selâhaddin'in Hakimiyetini Tanıması.....	316
Ek: Nüreddin Mahmud Zengî'nin İslam Birliği Stratejisi	319
Sonuç	341
Kaynakça.....	353

“Ferasetinin nuruyla Kudüs’ün fethinin yakın olduğunu gördü. Yüce Allah, ölümünden sonra da olsa onun duasını kabul etti. Onun kararlılığının gücünü artırdı. Onu ayıplardan temizledi, ona gaybın sırrını verdi. Onun bereketini ondan sonra İslâm’a şamil kıldı ve keramet olarak Kudüs’ün fethini bildi. Onun yapmak istediği Selâhaddin’in mülke sahip olmasıyla sağlandı. O Selâhaddin ki onun tarafından eğitilmiş, onu sevmiş ve sevdirmiştir. Fethin ve başarının yolunu açan odur.”

Kâtip İmâd

TAKDİM

Tarihi boyunca üç kutsal dinin en önemli merkezlerinden birisi olan Kudüs, İkinci Halife Hz. Ömer tarafından fethe-dilmesinden itibaren Müslümanlar için ayrı bir önem kazanmış, 1077 yılında Selçuklu emirlerinden Atsız Bey tarafından Selçuklu topraklarına dâhil edilmişti. Şehrin Müslüman hakimiyeti altında bulunması Hristiyan dünyasında büyük bir tepki uyandırmış, papalar muhtelif dönemlerde şehrin Müslümanlardan geri alınması için çağrıda bulunmuşlardı. Bu açıdan bakıldığında Kudüs, Hristiyan dünyası için o dönemde Müslüman topraklarına yapılacak bir saldırı bağlamında tetikleyici bir sembol haline gelmişti. Nitekim 1095 yılında Papa II. Urbanus'un Clermont Konsili'nde yaptığı Haçlı çağrısı da ana hatlarıyla Kudüs'ün kurtarılması üzerine inşa edilmişti. Çoğunluğu Fransız asilzadelerinden ve şövalyelerinden oluşan, sayıları yüz binleri bulan Haçlı orduları Avrupa'dan Kudüs'ü kurtarmak üzere hareket etmişler, Türkiye Selçuklu ve Danişmendli hakimiyeti altındaki topraklardan geçtikten sonra Urfa, Antakya ve Kudüs'te Haçlı devletleri kurmuşlardı.

Sonraki yüzyıllarda Haçlıların Kudüs'ü ele geçirmeleri ve şehri ele geçirdikleri gün olan 15 Temmuz 1099 tarihinde, kaynaklarda 70.000 olarak belirtilen Müslümanı katletmeleri bu kez İslâm hükümdarlarının cihad politikasının en önemli unsurlarından birisi olacaktır. Haçlıların bölgedeki varlığı yaklaşık iki asır devam etmişti. Bölgede Müslüman devlet adamlarının birbirleriyle sürekli çekişme halinde olmaları, Batını İsmailîlerin faaliyetleri, İslâm dünyasının bir araya gelmek yerine sürekli iç karışıklıklar içerisinde bulunması, siyasi entrikalar, mezhep çatışmaları bölgedeki Haçlı hâkimiyetinin bu kadar uzun sürmesinin başlıca sebepleri idi. Elbette ki daha en başından itibaren Türkiye Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan ve onun oğlu Sultan I. Mesud Haçlı ordularına

karşı önemli başarılar elde etmişler, gerek Haçlı baskısının daha da artmasına, gerekse bölgedeki Türk varlığının Haçlılar ve Bizans Devleti tarafından sona erdirilmesine izin vermemişler, bilhassa içinde bulunduğumuz Anadolu'da Türk ve Müslüman varlığının devamını sağlamışlardı. Bu açıdan bakıldığında Türk toplumunun bilhassa baba oğul bu iki hükümdara çok şey borçlu olduğunu belirtmek gerekir.

Vaktiyle Büyük Selçuklu Devleti'ne bağlı olan üç büyük şehirde kurulan Haçlı devletleri uzun süre Müslümanlar için büyük bir tehdit oluşturmıştı. Bilhassa Suriye Selçuklu sultanları ve bölgedeki Selçuklu emirleri Haçlıların varlığını kabullenmişlerdi. Haçlı varlığına son verme ve Müslümanları bir çatı altında toplama konusundaki ilk ciddi adımlar ise, Suriye sahasında Kasımüddeve Aksungur'un oğlu İmâdüddin Zengî tarafından atıldı. Kölesi tarafından öldürülmesine kadar geçen zaman dilimi içerisinde önemli başarılar elde eden Musul Atabegi İmâdüddin Zengî, bir yandan ileride Zengîler Devleti adıyla bilinecek devletin temellerini atarken, bir yandan da Haçlılar karşısında Müslümanların da önemli başarılar kazanılabileceğini gösteren sembol isimlerden birisi olarak Haçlıların adeta korkulu rüyası haline geldi. Onun 1144 yılında Haçlıların elinden Urfa'yı alması, Müslümanlar için bir umut ışığı ve cesaret vesilesi olmanın yanı sıra Avrupa'da büyük yankı uyandırdı. Urfa'nın ele geçirilmesi İkinci Haçlı Seferi'nin başlıca sebebi oldu.

İmâdüddin Zengî öldürüldüğünde kendisiyle aynı politikayı benimseyen iki oğul bırakmıştı. Bunlardan Seyfeddin Gazi Musul'u, Nûreddin Mahmud Zengî ise Halep'i idare ediyordu. Zengî ordusunun ve bürokrasisinin tamamı, babasının meşru varisi Seyfeddin Gazi olsa da Nûreddin Zengî'yi hükümdar olarak tanıdı. Seyfeddin Gazi kardeşine karşı gösterilen bu teveccühe itiraz etmediği gibi, bilhassa onun Haçlılar ve Bizans ile yaptığı mücadelelerde en büyük destekçisi olarak, kardeş dayanışmasının nasıl olumlu sonuçlar doğuracağını adeta dersini verdi. Nûreddin Zengî, kısa sürede gücünü artırmış, dağınık haldeki Müslüman

emirleri etrafında toplamayı başarmıştı. Meşhur Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin babası Necmeddin Eyyûb ve amcası Esedüddin Şîrkûh, Nûreddin Zengî'nin en önemli yardımcılarıydı.

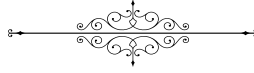
Nureddin, Haçlılarla mücadeleyi babasının bıraktığı yerden devam ettirmişti. Kısa süre içerisinde Urfa Haçlı Devleti hâkimiyeti altındaki diğer şehirleri de peş peşe ele geçirdi. Bu mücadeleleri neticesinde Hristiyan dünyasına karşı gerçekleştirilen cihad ve gaza ideolojisinin o dönemdeki en büyük temsilcisi oldu. Onun bu konudaki gayretleri diğer Müslüman hükümdarlar ve Abbasi halifesi tarafından da takdir ve destekle karşılandı. O, Şam'ı ele geçirdikten sonra Esedüddin Şîrkûh ve Selâhaddîn-i Eyyûbî eliyle Mısır'a da hâkim oldu. Böylece Şii dünyasının ana yönetim merkezini de ele kontrolü altına almış oluyordu. O, İslâm dünyasının kendisine yüklediği misyonun farkındaydı. Bu nedenle kendisine yeni hedef olarak Kudüs ve İstanbul'u seçmişti. Onun bu fikre yürekten inandığı ve bu iki şehri ele geçirme düşüncesinde olduğu Abbasi halifesine yazdığı mektuptan açıkça anlaşılmaktadır. O 568/1173-73 yılında Bizans ordusunu mağlup ettikten sonra Abbasi Halifesi el-Mustazi Biemrillah'a yazdığı mektubunda *"Kostantiniyye ve Kudüs fethedilmeyi bekliyorlar. İkisi gecenin karanlığında sabahın munis aydınlığını bekliyor. Allahu Teâlâ keremiyle bana bu iki fethi İslâm ehline sunmayı nasip etsin"* diyerek bu düşüncesini ve arzusunu açıkça ifade etmişti. Üstelik bununla da kalmayıp düşüncesini eyleme dökmüş, ele geçireceğini inandığı Kudüs'te, Mescid-i Aksâ'ya konulmak üzere devrin en maharetli ustalarına muhteşem bir minber yaptırmış ve bu minberi Kudüs fethedilinceye kadar emaneten Halep'te yaptırdığı camiine koydurmuştu.

Ne Kudüs'ün ne de İstanbul'un fethi Nûreddin'e nasip oldu. Kudüs, onun yanında yetişen ve sahip olduğu fetih ve gaza ruhunu aynen devam ettiren selefi Selâhaddîn-i Eyyûbî tarafından gerçekleştirildi. Selâhaddîn, ustasına karşı her zaman sadık ve vefalıydı. Bu nedenle Kudüs'ü ele geçirdiği zaman söz konusu mihrabı Mescid-i Aksâ'ya koydurdu. Nûreddin Zengî'nin yaptırdığı

bu minber 1969 yılında fanatik bir Yahudi tarafından yakılncaya kadar orada kaldı. Nûreddin Zengî'den günümüze ulaşan son somut miras olan Musul Ulu Camii ise birkaç yıl evvel Irak'taki iç savaşta havaya uçuruldu.

Türkiye'de hâlen az bilinen ve değişik veçheleriyle çalışılmayı bekleyen Zengîler tarihi konusunda önemli çalışmalar yapan Dr. Abdulkadir Turan'ın kaleme aldığı bu değerli eserde, Nûreddin Zengî'nin kimliği, şahsiyeti, faaliyetleri, bıraktığı miras ve hepsinden önemlisi İslâm tarihi ve medeniyeti içerisindeki yerine dair önemli bilgiler verilmektedir. Dr. Abdulkadir Turan'ı böylesine az bilinen ve bir o kadar da önemli olan böylesi bir çalışmayı gerçekleştirdiği, maddi ve manevi izleri günden güne silinen Nureddin'e bu vesileyle yeniden hayat verdiği için tebrik ederim.

Prof. Dr. Haşim Şahin
Şubat 2020

ÖN SÖZ

Tarihte nice büyük şahsiyet vardır, onlarla ilgili anlatımlar, menkıbeler, hikâyeler, araştırmalar, onları anlatmakta eksik kalmıştır.

Nüreddin Mahmud Zengî, tarihin hiç kuşkusuz o büyük insanlarındandır; İslâm tarihi boyunca yetişmiş büyük bir medeniyet insanıdır.

Nüreddin, Haçlılara karşı Müslüman savunmasının ön kargâhı Halep'te gözlerini dünyaya açmış; gençlik yıllarını Müslümanların Haçlılara karşı mücadelesinin odak kalelerinden Ba'lebek'te geçirmiş; siyasî ve askerî hayatına Halep'te başlamıştır. Dolayısıyla Haçlılarla mücadele içinde doğmuş ve o mücadelenin içinde büyümüştür. Ki babası Musul Atabegi İmâdüddin Zengî de o mücadelenin içinde büyümüştü.

Nüreddin'i babası ve önceki emirlerden avantajlı kılan, aynı zamanda iyi bir ilmi birikime sahip olması, vefatından yedi yıl sonra dünyaya geldiği Gazzâlî'nin (ö. 1111) talebelerinden ilmen genişçe istifade imkânı bulmasıdır. Gazzâlî'nin geniş ufkü babasından miras kalan askeri ve siyasî yeteneğiyle buluşunca Nüreddin'in şahsiyetinde bilge bir asker, arif bir devlet adamı vücut bulmuştur.

Nüreddin, Halep beyi olduğunda (1146) babasından kendisine kalan bütün coğrafya, birkaç bin kilometrekareden ibaretti. Elinde Halep'ten başka bir tek vilayet yoktu; 1174'te vefat ettiğinde ise o günkü dünyanın en büyük devletlerinden birinin hükümdarıydı. Hükümdarlık alanı; İran'ın doğusundan Libya'nın batısına, Sivas'tan Yemen'e uzanıyordu. Suriye, Irak'ın kuzeyi, Anadolu'nun bir bölümü, Mısır, Tunus, Libya, Sudan'ın kuzeyi, Yemen, Hicaz onun hükümdarlığı altında birleşip bütünleşmişti.

Bu geniş ve çoğu zaman karışık coğrafyada, onun hükümdarlığı süresince kayda değer hiçbir isyan yaşanmamış, iç savaş olmamıştır. “Nasıl?” sorusunun cevabı, *el-Kâmil fi't-târîh* adlı tarihini Zengîler için yazan ve ayrıca Zengîler tarihini de yazan büyük İslâm tarihçisi İbnü'l-Esir'in “İslâm öncesindeki ve zamanımıza kadar İslâm dönemindeki hükümdarların geçmişlerini okumuş biri olarak dört büyük halifeden ve Ömer b. Abdülaziz'den beri âdil sultan Nûreddin'den daha ahlaklısına rastlamış değilim” sözünde saklıdır.

Urfa Kontluğu'nun ortadan kaldırılması ... Antakya Haçlı Prinkepsliğinin kısıtlanması ... Suriye'nin bölünmüşlükten kurtarılması ... Mısır-Suriye birliğinin sağlanıp İslâm birliğinin önündeki büyük bir engelin kaldırılması ... Musul'un Mısır-Suriye birliği ile bütünleştirilmesi ... Nûreddin'in nefes kesen yaşam öyküsü, birbirini takip eden zaferlerle doludur.

Nûreddin'in zaferleri insanî, medenî ve dolayısıyla İslamîdir. Nûreddin, ilim ve irfanın ışığında adaletle zafer kazanmış; fethettiği yere sadece gittikten sonra değil, oranın yolu üzerinde iken de adaletten ayrılmamıştır. Onda irfan ve adalet buluşmuş; henüz genç yaşta hem “arif” hem “adil” diye anılmıştır. Hükümdarlığının üzerinden henüz on yıl geçmemişken “el-Melikü'l-Adil (Adil Hükümdar)” lakabı onun resmi unvanı hâline gelmiştir. Sonraki yıllarda aynı zamanda “zahid” ve “veli” olarak da anılmıştır.

Nûreddin, adaletiyle Müslümanların Şam'da yitik itibarını iade etmiş; inşa ettiği eserlerle Şam'a yeniden hayat vermiştir. Selâhaddin-i Eyyûbiye'ye de kâtiplik yapan İmâdüddin el-İsfahânî'nin ifadesiyle ise Şam'da İslâm'ın revaklarını adeta yeniden dikmiştir.

Kur'an ve sünnete bağlılığı ile ünlenen Nûreddin, Müslüman aklı hakkında yeteri kadar konuşulmamış simge isimlerinden biridir. Tutumlarını yakın bir imanla bağlı olduğu temel kaynaklar ışığında daima sağlam bir mantığa oturtmuş; uzun ve kısa planlamaya önem vermiş, Müslümanlar için strateji belirlemiş; Müslümanların sadece Haçlılara karşı mücadelesini değil, sonraki mücadelelerini de başarıya götürecektir yolu ihya etmiştir.

Nüreddin, Kudüs'ün fethi ve Haçlıların İslâm dünyasından uzaklaştırılmasında pay sahibi olduğu gibi; bilgeliği ve kurucu önderliğiyle Moğolların İslâm dünyasından uzaklaştırılmasını sağlayan yapının oluşmasında da pay sahibidir. Onun ömrü, Kudüs'ü ve İstanbul'u fethetmeye yetmemiş ama plan ve faaliyetleri ile Kudüs'ün fethini yakınlaştırmış; Kudüs'ün manevi fatihi olmuş, İstanbul'u fetih idealini de canlandırmıştır.

Nüreddin, bu ender şahsiyetiyle yaşadığı asır ve bir sonraki asırda sair Müslümanlar ve İslâm medeniyetinin büyük müellifleri tarafından sevilmiş, takdir edilmiş; adı aynı zamanda veliler arasında anılmıştır. Ne var ki zamanla geçmişte olduğu kadar kendisinden söz edilmemiş; unutulmamışsa da hak ettiği yerde olmamıştır.

Sakarya Üniversitesi'nden Prof. Dr. Haşim Şahin Hocamın danışmanlığında hazırladığım doktora tezinin biyografi kısmından oluşan bu çalışmanı^[1]n Nüreddin Mahmud Zengî'nin yeniden tanınmasına katkı sağlayacağına inanıyorum.

Bu çalışma sadece ilgili kaynak ve araştırmaların değil, aynı zamanda devrin şiirinin de adeta dize dize taranıp tarih bilgilerinin aydınlatılmasında istifade edilmesiyle has özelliklere sahiptir.

Bu vesileyle, çalışmanın ilk anından matbaa sürecine kadar katkılarını esirgemeyen Danışman Hocam Prof. Dr. Haşim Şahin başta olmak üzere, “Nüreddin Mahmud Zengî'nin bir yanını çalışayım!” dediğimde “Bütün biyografisine çalış da millet okusun!” diyerek araştırma alanımı genişleten Prof. Dr. Ramazan Şeşen'e; Türkiye'de Nüreddin Mahmud Zengî konusunda ilk çalışmaları yapan hocalarımızdan merhum Prof. Dr. Bahattin Kök'e; Prof. Dr. Mevlut Koyuncu, Prof. Dr. Lütfi Şeyban, Doç. Dr. Saim Yılmaz'a; Prof. Dr. Muharrem Kesik'e, çalışmayı akademik bir incelemenin yanında bir kitabı tashih edercesine cömertçe inceleyen Prof. Dr. Cihan Piyadeoğlu'na; ayrıca Sakarya Üniversitesi'nden Prof. Dr.

[1] Çalışmanın ikinci bölümü de Siyer Yayınları'nda Nüreddin Mahmud Zengî Devri Devlet ve Toplum" başlığı altında yayımlandı.

Arif Bilgin ve Prof. Dr. M. Yaşar Ertaş'a; Arapça şiir metinlerinin çözülmesinde desteğini hep yakınımnda hissettiğim Abdulkhakim Sonkaya dostuma; nadide romanıyla Türkiye'de Nüreddin Mahmud Zengî'nin konuşulmasına vesile olan Ali Emre Hocaya; kitabın birinci baskısını yapan Ketebe Yayınlarının o dönem Tarih Yönetmeni Mustafa Armağan Hocama, muhterem Mehmet Emin Yıldırım Hocam ve ve kitabın ikinci baskısını yapan Siyer Yayınlarına teşekkür ediyor, kitabı keyifle okuyacağınızı ümit ediyorum. Son olarak kitabın bu baskısına tezde yer almayan "Nüreddin Mahmud Zengî'nin İslam Birliği Stratejisi" başlıklı bir makaleyi de eklediğimizi özellikle ifade etmek istiyorum.

Dr. Abdulkadir Turan
Ağustos 2024/ İstanbul

GİRİŞ

Büveyhîler ve Fâtımîler'in Abbâsîlere karşı siyasî faaliyetleri karşısında Irak ve Şam'a yerleşen Büyük Selçuklular, 11. yüzyılın sonlarında taht mücadelesi sorunuyla karşılaştıklarında, ülkenin batı ucunda Fâtımîler'e karşı zemin kaybettiler ve ardından Haçlı istilası ile yüz yüze geldiler.

Taht çekişmelerinin bölgesel Selçuklu hiyerarşilerine yol açtığı devrin yapısı içinde Suriye Selçukluları, Dımaşk (bugünkü Şam) ve çevresini istiladan korumayı başardılar ancak Fâtımîler ve Haçlıları bölgeden uzaklaştıracak bir siyaset geliştiremediler. Irak Selçukluları ise aradaki Suriye engelinden dolayı Fâtımîler'den uzak kalırken Haçlılara karşı mücadeleyi Güneydoğu Anadolu'ya hükmeden Artuklular'la birlikte Musul Atabegliği üzerinden yürüttüler.

Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah, 479'daki (1086) Şam Seferi sırasında yakınındaki isimlerden Kâsimüddевle Aksungur et-Türki'yi Halep'te şahne olarak bıraktı. Halep'i başarıyla yöneten Aksungur, Selçuklular'ın taht kavgaları sırasında katledilirken (487/1094) ardında İmâdüddin Zengî adını taşıyan tek bir oğul bıraktı. Aksungur'un memlûkları ve arkadaşları tarafından büyütilen İmâdüddin Zengî, Irak Selçuklu Devleti'nde başarılı bir asker ve emir olarak yetişti. 520'de (1126) Irak Selçuklu Sultanı Mahmud (ö. 525/1131) tarafından, Selçuklular'ın Haçlı istilası karşısı faaliyetlerini yürütmek üzere Musul Atabegi olarak atandı.

İmâdüddin Zengî, Musul Atabegi olduğunda Urfa, Antakya, Trablus ve Kudüs Haçlı istilası altındaydı. Haçlı istilasının etkisi Diyarbakır, Nusaybin ve Re'sül'ayn (Ceylanpınar) yerleşimlerinin çevresine kadar uzanıyordu. Dımaşk'a giden ticaret yolları kesilmişti. Musul'un kuzeyi, Artuklu sahası ve eski Suriye Selçukluları coğrafyasındaki şehirler arasında hiyerarşi zayıflamış veya

kopmuş, bir veya birkaç kale ve çevresi ile sınırlı devletçikler ortaya çıkmıştı.

İmâdüddin Zengî, kimi zaman Irak'ın iç siyasetiyle daha çok meşgul olmak durumunda kaldığı hâlde, Musul çevresindeki hiyerarşik bütünlükten yoksun, coğrafik koşulların getirdiği dar koruma alanlarının eseri olarak ortaya çıkan kale idarelerine son verdi. Ayrıca Musul ile Halep arasındaki coğrafyada asayiş sağladı. Artuklu sahasına uzanarak Güneydoğu Anadolu'nun bir bölümünü hâkimiyeti altına aldı ve devletin teşkili için kaydadeğer bir coğrafi zemini bütünlendirdi. Suriye Selçukluları'nın bakiyesi Tuğteginliler Atabegliği'nin başkenti Dimaşk'ı alamadıysa da Türkmenlerin de desteğini kazanarak Suriye'de Haçlı-Bizans ittifakının karşısına en önemli güç olarak çıktı. 539'da (1144) Urfa'yı Haçlı istilasından kurtararak Selçuklular'ın Haçlılara karşı mücadelesinde en büyük kazanıma ulaşan İmâdüddin Zengî, Haçlılar için çöküşe yol açacak süreci de başlatmış oldu. Ne var ki, mikro devletçiklere son verip birliği sağlama siyaseti çerçevesinde Suriye'nin kuzeyinde Ca'ber Kalesi'ni zapt etmekle uğraşırken katledildi (541/1146).

İmâdüddin Zengî'nin katlinden sonra, Musul Atabegliği'nin büyük oğlu Seyfeddin Gazi'ye (ö. 544/1149) bırakılması, Musul idarecilerinin çabaları ile Irak Selçuklu Sultanı Mesud'a (ö. 547/1152) kabul ettirildi.

"Atabeg" unvanı Seyfeddin Gazi'de kalırken İmâdüddin Zengî'nin diğer oğlu Nüreddin Mahmud, Atabegliğin Şam kısmında emirlerin desteğiyle Halep ve çevresine hâkim oldu.

Kudüs'ün Haçlılarca istilasından on iki yıl sonra doğan (511/1118) Nüreddin Mahmud, babasının katline kadar Haçlı istilası altındaki bölgeye komşu kale ve şehirlerde yaşamış, istilaya yol açan sebepleri ve istilanın sonlandırılmamasının ardındaki etkenleri yakından görme imkânı bulmuştu.

Seyfeddin Gazi'nin atabegliği devrinde Musul idaresi ile uyum içinde kalan Nüreddin, Halep merkezli hâkimiyet alanını Müslümanların Haçlılara karşı birliği ve Haçlı istilasına son verme siyaseti doğrultusunda genişletti ve Haçlılara karşı mücadelede

Müslümanların en önemli emiri olarak öne çıktı. Urfa'nın ikinci kez Haçlı istilasına uğramasını engelledi. Hemen ardından Haçlı istilasındaki kalelere yönelik akınlar düzenledi ve bu kalelerin bir kısmını ele geçirdi. Seyfeddin Gazi'nin vefatından sonra kendisini yeni atabegin seçimi konusunda dışlayan Musul'u hâkimiyet alanına katmak istedi. Yine de Musul'un direnişi karşısında, atabeg unvanını kendisinden küçük kardeşi Kutbüddin Mevdûd'dan almak için ısrarcı olmadı.

Haçlılara karşı mücadeleyi bir stratejiye dönüştüren Nûreddin, Musul idaresiyle çatışmayı değil, bu idarenin olanaklarını Haçlı karşıtı mücadeleye katmayı seçti. Irak'taki Selçuklu taht çekişmelerine karışmaktan da uzak durarak Haçlılarla mücadeleye odaklandı.

Haçlılara karşı başarı için Müslümanların birliğinin zorunluluğuna inanan Nûreddin, babasının alamadığı Tuğteginliler Atabegliği ve Ca'ber Kalesi topraklarını ve idarelerini inkıraza uğratarak hakimiyeti altına aldı. Bu beyliklerin topraklarının yanında, depremle sahipsiz kalan Şeyzer'i de alan Nûreddin, Suriye, Lübnan ve Filistin'i kapsayan tarihi Şam (Biladüşşam) coğrafyasının Suriye kısmının birliğini sağlamayı başardı. Fâtımî Devleti'ne son vererek Mısır'ı ülkesine kattı. Böylece Büyük Selçuklu Sultanı Alparslan'ın 463'te (1071) Malazgirt Savaşı'ndan önce ulaşmak istediği hedefe vararak İslâm dünyasındaki ikili halifelik devrini bitirdi ve İslâm birliğine büyük bir katkıda bulundu. Daha sonra, Musul Zengileri'nin atabeglik unvanlarını ellerinden almadan Musul ve çevresini Dımaşk merkezli idaresine bağlayan Nûreddin, devrinin bütününe yayılan başarılarıyla doğuda İran'ın Hemedân kentinden batıda Libya'nın ortalarına, kuzeyde Sivas'tan güneyde Yemen'e uzanan büyük bir devlet kurdu.

Nûreddin, askerî ve siyasî zaferlerle yetinmedi. Ülkesini başta ilim kurumları olmak üzere yaşamın pek çok alanıyla ilgili kurumlarla donattı. Toplumu Sünnî kimlik etrafında buluşturup güçlendirdi, toplumla devlet arasında sağlam bir bağ inşa ederek Kudüs'ün fethini sağlayan ortamı hazırladı.

569 (1174) vefat eden Nûreddin, 12, 13 ve 14. yüzyıl İslâm kaynaklarında Kudüs'ün fethinin önünü açan sultan olarak kabul edilir. Ama oryantalist araştırmaların öne çıkmasıyla, Selâhaddin-i Eyyûbî'nin gölgesinde kalmıştır. Batı'da Nikita Elisseeff'in çalışması bir yana bırakılırsa ancak Haçlı Seferleri tarihi içinde veya Selâhaddin araştırıldığında adı anılmıştır. Yaşamının Selâhaddin ile ilgili olmayan kesitleri ise ekseriyetle araştırmaların dışında kalmıştır.

1948'de Filistin topraklarında İsrail'in kurulması ve Kudüs'ün doğu kesiminin 1967'de İsrail tarafından istilasından sonra Arap ülkelerinde Filistin sorununa dikkat çekmek için Nûreddin'le ilgili, daha çok popüler nitelikli olan çok sayıda eser yayımlanmıştır. Bu eserlerde Nûreddin ile Filistin sorununun çözümü doğrudan ve dolaylı olarak ilişkilendirilmiştir. Son yıllarda muhtemelen bu eserlerin etkisini kırmak üzere İsrail'de ve Batı'da da Nûreddin'le ilgili araştırmalarda bir hareketlilik gözlenmektedir. Buna rağmen Fransız araştırmacı Nikita Elisseeff'in çalışması bir yana bırakılırsa dünyada Nûreddin Mahmud Devri'ye ilgili kapsamlı bir çalışma yapılmamıştır.

Ülkemizde ise Nûreddin ile ilgili çalışmalar, Bahattin Kök'ün "*Nûreddin Mahmud Bin Zengî ve İslam Kurumları Tarihindeki Yeri*" çalışması dışında makale düzeyinde kalmıştır. Kök, Nûreddin'in İslâm kurumlarına katkısıyla sınırlı değerli bir eser vermişken diğer makaleler, Nûreddin'in siyasî ve askerî yaşamını ana hatları ile işlemekle yetinmiştir. Bu çalışmalara son yıllarda ancak birkaç yüksek lisans tezi eklenmiş ve Nûreddin Mahmud Devri, başta siyasî ve askerî tarih sahasında olmak üzere kapsayıcı bir araştırmaya konu olmamıştır.

Nûreddin'in şahsiyeti ve tarihe katkısı, onun devrinin bütünlük içinde kapsamlı bir çalışmaya konu edinilmesini hak etmektedir. Bu eserin, bu açıdan önemli bir boşluğu dolduracağına inanıyorum.

